

UVOD

Dragocjeno vrelo podataka o životu Nijemaca na području Valpovštine u osamnaestom i devetnaestom stoljeću predstavljaju različiti crkveni dokumenti, prije svega kanonske vizitacije, koje su na našem području provodili nadležni biskupi ili njihovi ovlašteni vizitatori. Kako su se vizitacije kao svojevrsni crkveni popisi, provodile po unaprijed propisanom obrascu zasebno za svaku župu i filijalu, važan su izvor podataka za izučavanje lokalne povijesti. U zapisnike vizitacija ulazili su podaci o smještaju i stanju crkvenih građevina i imovine, broju vjernika i broju inovertaca uz opasku o njihovoj jezičnoj ili nacionalnoj pripadnosti, kao i o davanjima vjernika za izdržavanje župnika (lukno, šesnaestina)¹, a navođeni su i ostali podaci o prihodima župnika (štolarina², prihodi od doniranih ili pripadajućih zemljišta). Osnovni izvor podataka za ovaj rad bio je prijevod kanonskih vizitacija Pečuške biskupije za valpovačko i miholjačko područje za razdoblje od 1730. do 1830. godine, koje je preveo i uredio Stjepan Sršan³. Otuda smo i crpili podatke o stanovnicima njemačke narodnosti na području Valpovštine za navedeno razdoblje.

VIZITACIJE I VIZITATORI

Područje na kojima su provođene ove vizitacije odnose se na područje nekadašnjega Valpovačkog vlastelinstva, koje se protezalo uz Dravu i Karašicu od mjesta Viljevo do Josipovca, obuhvaćajući s juga župe Koška, Brođanci, te samostalnu kapelaniju Čepin, Valpovačko vlastelinstvo donirao je 31. prosinca 1721. godine barunu Petru Antunu Hilleprand a Prandau car Karlo VI. zajedno s trgovištem Valpovo i 43 naselja, te 150 000 jutara oranica, šuma i ostaloga zemljišta⁴. Međutim, mjesto Čepin pripadalo je posjedima Adamovića Čepinskih, iako je u crkvenom pogledu pripadalo pod župu Brođanci.

Navedeno područje bilo je krajem sedamnaestog i početkom osamnaestoga stoljeća, odnosno neposredno nakon istjerivanja Osmanlija iz Slavonije i Srijema, u žarištu prijepora o crkvenoj nadležnosti između Zagrebačke i Pečuške biskupije.

125

¹ LUKNO – naziv za davanja što su ih župljani davali za izdržavanje župnika.

² ŠTOLARINA – župne pristojbe koje župljani plaćaju u novcu prigodom krštenja, vjenčanja i sahrana.

³ S. SRŠAN – Kanonske vizitacije. Knjiga III.

⁴ V. ČURŽIK – Valpovština kroz stoljeća. str. 23

Naime, kako su duhovnu skrb o ovdašnjem stanovništvu tijekom osmanlijske vladavine vodili franjevci, koji su priznavali vlast zagrebačkoga biskupa kao svojega duhovnog pastira, smatralo se da i nakon oslobođenja od Osmanlija ovi krajevi trebaju pripasti pod nadležnost zagrebačkih biskupa. Tako je na sjednici u Györu 1699. godine čitavo područje Slavonije sve do granica male Srijemske biskupije stavljeno pod nadležnost Zagrebačke biskupije. Međutim, nešto kasnije pojavila se Pečuška biskupija, koja se pozivala na činjenicu da je prije dolaska Osmanlija s ove strane Drave imala jurisdikciju nad tri srednjovjekovna arhidakonata. Ovo povijesno pravo je na kraju pretegnulo, pa je 1733. godine obavljeno novo razgraničenje Zagrebačke i Pečuške biskupije, tako da su od Zagrebačke biskupije odijeljene sve župe u valpovačkom i miholjačkom kraju, te još petnaestak župa u Srijemu i Slavoniji i od tih župa formiran je slavonski dekanat pečuške biskupije⁵.

Zbog navedenoga je i prva sačuvana kanonska vizitacija za župe Petrijevcu, Valpovo i Miholjac iz 1730. godine obavljena od strane zagrebačkoga biskupa Juraja Branjuga (1677.-1748.), dok su sve ostale vizitacije obavljali nadležni pečuški biskupi. Tako je vizitacije 1738. i 1745. godine obavio biskup Sigismund

126

125 - 132 VDG JAHRBUCH 2007

Područje Pečuške biskupije s desne strane Drave u XIX. stoljeću

(područje vizitacije je zasebno označeno)

⁵ Z. SAMARŽLIJA – Harkanovci: župna crkva Snježne Gospe. str. 17.

Berenyi de Karancs, Đuro Klimo vizitirao je 1754. godine, Pavao Ladislav Eszterhazy de Galantha 1782. godine, Josip Kiraly 1810. godine, dok je 1829. godine vizitaciju obavio biskup Ignac Szepesy de Negyes⁶. Pored navedenih vizitacija, važan je dokument i komisijski popis župa koje drže

franjevci, a koji je pri razgraničenju biskupija sačinjen 1733./34. godine. Tom prigodom su popisane sve katoličke župe od Petrovaradina do Pakraca, njih trideset i osam. Tako je u župi Valpovo i Petrijevci popis obavljen u nazočnosti vlastelinskog upravitelja Vjenceslava Anneisa⁷. U popisu se za Valpovo navodi da je vlastelin Prandau nedavno podigao lijepu crkvu od opeke umjesto dotadašnje drvene i tu borave tri oca franjevca, od kojih je jedan Nijemac. On boravi u utvrdi gdje je barun uredio kapelicu uz koju je i učitelj kojega plaća barun, dok druga dvojica dijele sakramente katolicima Hrvatima (Ilirima). Župa nema novčanih prihoda, osim što župnik po bračnom paru prima dva osmaka (modija)⁸ žitarica, dok su prihodi u novcu od milostinje, zvonjenja i štolarine rijetki i neredoviti.

VIZITACIJE 1738. I 1745. GODINE

Vizitacija iz 1738. godine bila je prva koju su obavili pečuški biskupi. Utvrđeno je da se broj katoličkih kuća (150) i bračnih parova (160) u Valpovu nije promijenio od vizitacije iz 1730. godine. Hrvata katolika doraslih za ispovijed⁹ ima 350 uz 60 nesposobnih, dok Nijemaca sposobnih za ispovijed ima 40 uz još 15 nesposobnih za pristupanje ispovijedi. Svi Nijemci su rimokatolici, osim mesara koji je luteran. Za Nijemce se od 1720. godine vodi posebna matrica krštenih, umrlih i vjenčanih, a u kapelici svetoga Trojstva koja je smještena unutar zidina utvrde, od 1734. godine za njih duhovnu skrb vodi dvorski kapelan Marijan Messer – otac franjevac iz franjevačke rezidencije u Valpovu. Učitelja u Valpovu nemaju zbog siromaštva ovdašnjega puka¹⁰. Vizitator u župama Petrijevci i Miholjac ne spominje izrijekom

127
VDG JAHRBUCH 2007 125 - 132

Dvorska knjiga Valpovčana njemačke narodnosti iz 1726. godine

⁶S. SRŠAN – Kanonske vizitacije. Knjiga III. str. VIII.

⁷S. SRŠAN – Katoličke župe u istočnoj Hrvatskoj 1733./34. godine. str. 61-62; str. 76-77.

⁸OSMAK – zapreminska mjera za žitarice, ovdje je to tzv. ŽUPNA MJERA, koja napunjena razom ima 23,43 litre, a napunjena vrhom 29,28 litara; na području Miholjca 1 osmak = 1/3 požunskog vagana = 24 holbe; na području Valpova 1 osmak = 3 požunskog vagana = 18 holba. Tako je u Miholjcu 1 osmak PŠENICE težio 16,03 kg, a u Valpovu 15,75 kg; u Miholjcu je 1 osmak JEČMA težio 12,83 kg, a u Valpovu 12,60 kg, dok je 1 osmak ZOBI u Miholjcu težio 9,62 kg, a u Valpovu 9,45 kg (prema Z. HERKOV – Prilog poznavanju slavonskih žitnih mjera XVIII. i XIX. stoljeća. str. 334-344).

⁹SPOSOBAN ZA ISPOVIJED (CAPAX) – osoba koja je navršila sedam godina, pri razumu je i poučena, te je obavila prvu ispovijed i pričest (prema S. SRŠAN – Kanonske vizitacije. Knjiga III. str. 653).

¹⁰S. SRŠAN – Kanonske vizitacije. Knjiga III. str. 9-11.

Nijemce, pa se može pretpostaviti, da njih tada još nema u tim naseljima, odnosno da su prisutni u zanemarivom broju.

U vizitaciji iz 1745. godine ne navode se zasebni podaci o nacionalnom sastavu vjernika, osim što je zabilježeno da tada u Valpovu ima 203 bračna para, te da je na cijeloj župi (Valpovo i 24 filijale) unazad sedam godina zabilježeno 200 krštenja, 46 vjenčanja i 40 sahrana¹¹. Navedene brojke svjedoče o iznimnom populacijskom napretku, te se može pretpostaviti da je i njemačka grupacija u Valpovu napredovala u jednakome omjeru u odnosu na ostalo stanovništvo.

VIZITACIJA 1754. GODINE

Zasebna duhovna skrb za Nijemce zasvjedočena je i u ovoj vizitaciji. Tako je zabilježeno da za rimokatolike njemačke narodnosti u Valpovu dvorski kapelan u kapeli sv. Trojstva izlaže na njemačkome jeziku kršćanski nauk i podjeljuje sakramente. U župi i dalje nemaju stalnoga učitelja, ali vlastelinski ubirač poreza za plaću koju prima od vlastelinstva poučava dječake njemačkom i latinskom jeziku¹².

U Miholjcu je vizitator zabilježio zanimljivu donaciju crkvi svetoga Mihovila Arhanđela. Naime, nakon što je mladi zastavnik pukovnije Kohari – barun Paul Ludwigsdorff naglo preminuo i bio sahranjen u toj crkvi, župnik Martin Hercegović izvijestio je njegove roditelje o žalosnom događaju, a oni su u spomen sahranjenoga sina darovali 50 forinti za obnovu oltara crkve. Zabilježeno je i da blagajnu crkve čuva vlastelinski upravitelj (špan) Ignacije Kollhunnt¹³.

VIZITACIJA 1782. GODINE

Prigodom ove vizitacije zabilježeno je da se u kapelici svetog Trojstva služi misa isključivo za vlastelinske službenike i služitelje. Ove mise drži župnik Ignacije Piškur, koji dobro govori hrvatski, njemački i mađarski. Zabilježeno je da je u valpovačkoj župi postavljen stalni učitelj – Đuro Ledai, koji podučava dječake u župi i po filijalama, te svira orgulje u crkvi. Broj stanovnika u Valpovu sposobnih za ispovijed porastao je na 1088, a nesposobnih za ispovijed na 801 osobu, uz dvije pravoslavne obitelji i dio Nijemaca¹⁴ (vizitator ne navodi konkretan broj).

U ovoj vizitaciji prvi puta se spominje crkva Presvetog Trojstva, koju je u Čepinu podigao Ivan Kapistran Adamović. Ta crkva bila je filijala župe Brođanci i u njoj je brođanački župnik Đuro Vrečaj povremeno održavao bogoslužja za rimokatolike, koji su bili hrvatske, mađarske i njemačke narodnosti. Sam župnik dobro je govorio hrvatski i njemački. U Čepinu je tada ukupno 100 katolika sposobnih za ispovijed, te još 34 nesposobnih, dok pored njih ima još 150 obitelji pravoslavaca. Zabilježeno je da Adamović od biskupa traži uspostavu stalne

128

125 - 132 VDG JAHRBUCH 2007

¹¹ S. SRŠAN – Kanonske vizitacije. Knjiga III. str. 43.

¹² S. SRŠAN – Kanonske vizitacije. Knjiga III. str. 61.

¹³ S. SRŠAN – Kanonske vizitacije. Knjiga III. str. 79.

¹⁴ S. SRŠAN – Kanonske vizitacije. Knjiga III. str. 121-129.

kapelanije u Čepinu zbog slabe prometne povezanosti filijale sa sjedištem župe, osobito zimi¹⁵.

U Petrijevcima je učitelj mjesni bilježnik Emerik Bakač, koji pored hrvatskoga govori mađarski i njemački, te obavlja i službu orguljaša i zvonara¹⁶.

VIZITACIJA 1810. GODINE

U petrijevačkoj župi vizitacije prvi puta spominju novonaseljene Nijemce u selu Josipovcu. Ovo naselje podignuto je i imenovano u spomen vjenčanja barunice Ane Marije Pejačević i baruna Josipa Ignaca Hilleprand von Prandau, koje se održalo 1791. godine¹⁷. Kolonisti su 1810. godine, nakon devet "slobodnih godina" počeli župniku plaćati za lukno jednu forintu i 15 križara (krajcara) po bračnom paru. Iz navedenoga slijedi da su Nijemci u Josipovac stigli zadnjih godina osamnaestog stoljeća, odnosno desetak godina poslije navedenog sretnog događaja. Petrijevački župnik se žali biskupu da mu neki od 48 josipovačkih bračnih parova još uvijek ustežu isplatu navedenog iznosa, iako su oslobođeni dodatnih davanja u naravi, koja po starom običaju moraju davati Hrvati. Josipovac, kao i sva ostala sela na župama u to doba, imao je primalju - Barbaru Prell za koju biskup kaže da je poučena o podjeli sakramenta krštenja, iako nije ispitana od županijskog liječnika. Svjesni važnosti obrazovanja svoje djece, josipovački Nijemci su od vlastitih sredstava već tada kupili napuštenu kuću, koju su pretvorili u školu i stan za učitelja. Djeca u toj zgradi od Svih Svetih do Uskrsa uče čitati, pisati i moliti. Tada je u školi 27 učenika i 19 učenica, a podučava ih Heinrich Preisberger kojega financiraju sami roditelji plaćanjem 12 križara po učeniku i davanjima žitarica u naravi. Vizitator bilježi da ovi Nijemci donekle razumiju hrvatski, ali ipak često idu na mise u Osijek, jer se tamo službe Božje češće održavaju. Petrijevački župnik na njemačkome ispovijeda, providira bolesnike i ispituje zaručnike, a biskup određuje da u buduću čita i evanđelje na njemačkome. U Josipovcu tada živi 161 osoba sposobna za ispovijed, te još 81 malo dijete, kao i jedna osoba augsburške vjeroispovijedi. Ta osoba se upravo u to vrijeme u teškoj bolesti preobratala na katoličku vjeru, a zvala se Sophia Cziglerin¹⁸. Vizitator bilježi da su katolici u Čepinu hrvatske, mađarske i njemačke narodnosti, ali svi dobro znaju hrvatski, pa se propovijeda, katehizira i pruža duhovne usluge na hrvatskome jeziku, osim ako netko izričito ne zatraži ispovijed na vlastitome jeziku. Čepinska crkva ima status stalne kapelanije, a lukno u iznosu od jedne forinte i petnaest križara po paru prepustio je brođanački župnik čepinskom kapelanu, ali si je pridržao pravo na šesnaestinu iz Čepina. U Čepinu tada obitava 40 bračnih parova, odnosno 240 rimokatolika, a biskup bilježi da u mjestu živi i 1300 pravoslavaca koji imaju svoju crkvu i svećenika¹⁹.

129

VDG JAHRBUCH 2007 125 - 132

¹⁵ S. SRŠAN – Kanonske vizitacije. Knjiga III. str. 145-149

¹⁶ S. SRŠAN – Kanonske vizitacije. Knjiga III. str. 193-195.

¹⁷ A. SZABO – O doprinosu velikaške porodice Hillebrand von Prandau razvoju hrvatske kulture i prosvjete.

Zbornik radova "Godišnjak – Jahrbuch" VDG (2005) Osijek; str. 13.

¹⁸ S. SRŠAN – Kanonske vizitacije. Knjiga III. str. 209-214.

¹⁹ S. SRŠAN – Kanonske vizitacije. Knjiga III. str. 239-244.

Vizitator za Valpovo navodi da se za nekoliko njemačkih bračnih parova obrtnika, koji dobro znaju i hrvatski jezik, u kapelici sv. Trojstva nedjeljama i blagdanima čita evanđelje i propovijeda na njemačkom, dok se u koru na orguljama svira i pjevaju nabožne pjesme na njemačkom jeziku. Valpovo tada već ima školu i učitelja Michaela Schonhoffa koji na njemačkom i hrvatskom podučava 45 učenika i 16 učenica. Škola je organizirana u tri razreda kao pučka ili trivijalna škola, a učitelj je ispitan od školskog nadzornika iz Osijeka²⁰.

VIZITACIJA 1829. GODINE

Prigodom ove vizitacije biskup je prvi puta spomenuo Nijemce i u Donjem Miholjcu. Tada ih ima 41 osoba i oni plaćaju župniku lukno u naravi ili novcu 2 forinte²¹.

U Marijancima vizitator bilježi da već 15 godina djecu podučava učitelj Johan Preisz rodом iz mjesta Bode u Baranjskoj županiji. Učitelj u dvorazrednoj školi podučava djecu hrvatski i njemački "po metodi škole normalke"²².

Vizitator u Valpovu bilježi da tu žive Nijemci obrtnici, čiji broj nikada ne prelazi 60 osoba, a svi dobro govore hrvatski jezik. Tada u Valpovu živi 2379 osoba, a kao učitelj i dalje službuje Michael Schonhoff, rodом iz Novog Sela u Bačkoj županiji i to već pune 34 godine. Za Nijemce se svake nedjelje i blagdana služi misa koju drži otac kapucin iz Osijeka uz pjevanje i sviranje na orguljama²³.

U Čepinu vizitator navodi da oko jedne trećine od 233 katolika (54 bračna para) govori njemački, što znači da u Čepinu živi približno oko 80 Nijemaca u 18 bračnih parova²⁴.

Za župu Petrijevcu vizitator navodi da je u mjestu Petrijevcu glavni jezik hrvatski, a sporedni njemački, dok je u Josipovcu obratno, što svjedoči o značajnom udjelu Nijemaca u stanovništvu župe. Tako su i svjedoci vizitacije u filijali Josipovac samo Nijemci: Antun Unger – seoski sudac, te Antun Nussbaum, Nikolaus Heim i Antun Weimer. U Petrijevcima tada živi 1881 osoba odnosno 426 parova, dok je u Josipovcu 319 stanovnika (56 parova). Školu i učitelja Petrijevcu imaju od 1823. a u Josipovcu ona postoji još od ranije. Učitelj u Petrijevcima tada je bivši josipovački učitelj Heinrich Preisperger rodом iz Belog Manastira, koji u vrijeme vizitacije službuje već 24 godine, dok u Josipovcu službuje Michael Dauenhauer rodом iz Baranjske županije. Tom prigodom biskup vizitator donosi odluku da josipovački Nijemci i dalje mogu lukno plaćati u novcu, iako su u međuvremenu dobili sesionalnu zemlju i s tim vezane obveze prema zemaljskom gospodarstvu. Također se ova mogućnost ostavlja Hrvatima inkvilinima (imaju samo okućnicu bez zemlje) i obrtnicima bez zemljišnog posjeda²⁵.

130

125 - 132 VDG JAHRBUCH 2007

²⁰ S. SRŠAN – Kanonske vizitacije. Knjiga III. str. 271-273.

²¹ S. SRŠAN – Kanonske vizitacije. Knjiga III. str. 375-377.

²² S. SRŠAN – Kanonske vizitacije. Knjiga III. str. 495.

²³ S. SRŠAN – Kanonske vizitacije. Knjiga III. str. 507-525.

²⁴ S. SRŠAN – Kanonske vizitacije. Knjiga III. str. 555-557.

²⁵ S. SRŠAN – Kanonske vizitacije. Knjiga III. str. 601-621.

ZAKLJUČAK

Kanonske vizitacije značajno su vrelo za izučavanje lokalne povijesti, pružajući nam na uvid mnogo detalja iz svakodnevice ondašnjega stanovništva. Tako se ponekad vizitatori osvrću i na nacionalni sastav i posebnosti za pojedinu skupinu stanovništva, što je osobito vidljivo za Nijemce. Iz zapisnika vizitacija je jasno vidljivo da oni od prvih dana dolaska na ovo područje imaju vjersku skrb na vlastitom jeziku, za njih se vode zasebne matice krštenih, vjenčanih i umrlih, a ponekad se i sahranjuju na zasebnom groblju, kao na primjer u Valpovu. Sve do zadnje četvrtine osamnaestoga stoljeća Nijemci kao relativno brojnija grupacija žive po većim gradovima i trgovištima ili vlastelinskim sjedištima. Tada su to uglavnom obrtnici i vlastelinski službenici, a iz podatka da njihov broj u Valpovu do prve trećine devetnaestoga stoljeća nije prelazio šezdesetak osoba, možemo zaključiti i o trajnoj fluktuaciji stanovništva njemačkog porijekla. To je i logično, jer u malim trgovištima nije bilo mjesta za preveliki broj istih obrtnika, pa su mlađi često odlazili „truhom za kruhom“ u okolne gradiće i trgovišta.

Krajem osamnaestoga stoljeća iz Baranje, Srijema i Bačke u okolna sela valpovačko-miholjačkog područja pojedinačno pristižu njemački doseljenici. Osim što se postupno infiltriraju u do tada potpuno šokačku sredinu, često se prihvaćaju službe učitelja, jer dobro poznaju i hrvatski i njemački jezik, a većinom su pismeni. Činjenica da su u pravilu obrazovaniji i pismeniji od svojih slavonskih sugrađana daje im tada značajnu prednost, kako u gospodarskom, tako i u kulturnom pogledu. Ovi doseljenici dolaze da bi trajno ostali, a o tome svjedoče vizitacije koje bilježe da su učitelji često neprekidno dvadesetak i više godina službovali u istom naselju.

Od početka do sredine devetnaestoga stoljeća počinje masovniji dolazak Nijemaca u ovo područje. Naime, radikalne promjene koje su zahvatile Europu prije i tijekom napoleonskih ratova, reflektirale su se i u našim krajevima. Sveopći trend promjena pokrenuo je i ljude, koji iz predjela Srednje i Zapadne Europe u želji za novim životom dolaze kao kolonisti u ovo područje. Kolonisti su često doseljavali organizirano – po pozivu ovdašnjih vlastelina, koji su im osiguravali povoljne uvjete za zasnivanje novih ili naseljavanje već postojećih naselja. O takvoj planskoj kolonizaciji „od temelja“ svjedoče vizitacije u slučaju sela Josipovac. Tako je vidljivo da su kolonisti bili oslobođeni svih podavanja prvih devet godina po doseljavanju, a i nakon toga su imali relativno povoljniji položaj u odnosu na ostalo stanovništvo. Međutim, ono što ovu grupu jasno odvajava od ostalih jest njihova želja da odmah po dolasku u novi zavičaj svojoj djeci pruže školsku naobrazbu, bez obzira na siromaštvo i poteškoće s kojima su se svakodnevno susretali u novoj domovini.

131

VDG JAHRBUCH 2007 125 - 132

LITERATURA

- Vilko ČURŽIK (1994): Valpovština kroz stoljeća; Narodno sveučilište „Ivan Mažuranić“ Valpovo, Valpovo 1994.
- Zdenko SAMARŽIJA (1999): Harkanovci: župna crkva Snježne Gospe; Rimokatolički župni ured, Tiskara Verhas Đakovo.
- Stjepan SRŠAN (1995): Katoličke župe u istočnoj Hrvatskoj 1733./34. godine; Povijesni arhiv Osijek, Osijek.
- Stjepan SRŠAN (2005): Kanonske vizitacije. Knjiga III. Valpovačko-miholjačko područje (1730.-1830.); Državni arhiv Osijek, Biskupija Đakovačka i Srijemska, Đakovo.
- Agneza SZABO (2005): O doprinosu velikaške porodice Hillebrand von Prandau razvoju hrvatske kulture i prosvjete; Zbornik radova „Godišnjak – Jahrbuch“ VDG (2005), Osijek.

132

125 - 132 VDG JAHRBUCH 2007

Ivan ČOSIĆ-BUKVIN

Vrbanja

Vojni pisci i putopisci Carevine Austrije o Međbosuču u 18. stoljeću

UDK 94(497.5)"17"

355.34(436)"17"

Tijekom 18. stoljeća područje Međbosuča ili "Spačvanski bazen" (zemljište koje svojim tokom obuhvaća rijeka Bosut, od svog izvora kod grada Županje do utoka istog u rijeku Savu kod Srijemskog sela Rače u visini rijeke Drine) bilo je u nekoliko navrata tijekom tog burnog stoljeća posjećivano te opisano od strane nekolicine vojnih pisaca i putopisaca – diplomata ili avanturista. Od samog početka stoljeća (1702.) u vrijeme osnivanja Vojne granice pa sve do Austro – Turskog rata krajem stoljeća (1787.-1791.) taj kraj je svojim strateškom pozicijom i nedimutom iskonskom prirodom (divljinom) isto kao i ljudi ponosni, gordi i neukrotivi Šokci - graničari plijenio pozornost mnogih, ne samo Austrijanaca, već i stranaca u službi Austrijske carske kuće.

Tijekom sedamstotih godina prostor Međbosuča je u manjoj ili većoj mjeri opisan, opisan ili kartiran od strane službenih osoba Austrijske Carevine koji su

pripadali raznim državnim institucijama, u pet slučajeva (do sada poznato autoru) i to: godine 1702., od strane carske komisije koja je radila na ustrojavanju Vojne granice, na čelu koje je bio Don Ferdinand Carl grof Caraffa di Stigliano. Međbosuće je popisao tridesetničar iz Gradiške Matijas Filler i pomoćni tridesetničar u Njemačkom Jasenovcu Thomas Fliesser, zatim i komorski upravitelj Andreas Labos i zamjenik komorskog upravitelja Blaž Buntisar iz Virovitice. Sljedeći popis datira iz 1725. godine, a sačinjen je od strane carske komisije koja je uređovala pri postavljanju nove granice u Bosni između Austrije (koja je zauzela 1718., godine područje uz rijeku Savu u Bosni) i Turskih vlasti u Bosni (gdje se spominju sela tj. stanovništvo nekoliko mjesta uz Savu s područja Slavonsko – Srijemske granice). Utvrđivanje graničnih linija i popise zemljišta te stanovništva na jednoj i drugoj strani od Drine do Brčke (Perska) i dalje do Une, vodio je zapovjednik brodske tvrđave obrstar grof Petraš.

Sljedeći opisi dolaze poslije nekoliko desetljeća i to od strane Friedricha Wilhema von Taubea (Engleza), posebnog izaslanika samog Cara Josipa II., iz godine 1776. - 1777., koji je u tri knjige složio "Opis Slavonije i Srijema". Opis na žalost sadrži jedan broj nelogičnosti te je isti kao takav upitan. (Na žalost isto djelo je za sada dostupno samo na ćirilici).

Nedugo potom, 1780. godine dolazi do kartiranja Međbosuća (koje se nalazi podijeljeno između Brodske i Petrovaradinske pukovnije) u sklopu projekta 133

vođenog od strane Dvorskog ratnog vijeća o izradi specijalnih tajnih zemljovida svih Austrijskih zemalja. Kartiranje i opise spomenutih dviju pukovnijskih sastava Slavonske vojne krajine (kao i svih hrvatskih zemalja) izvršio je s brojnom ekipom pukovnik Jeney. Prve konkretne i detaljne opise mjesta, okoliša i naroda u Međbosuću učinio je Franz Stefan Engel u svom djelu "Opis Kraljevine Slavonije i Vojvodstva Srijema" od godine 1786. Isti je svoje djelo sastavio i objavio kao činovnik Slavonske Ratne kancelarije. (Također i ovo povijesno djelo je za sada dostupno samo na ćirilici.)

Jedan od opisa spomenutog područja dolazi i od samog Cara Josipa II. s njegovog putovanja po Slavoniji i Srijemu 1768. godine. Nešto o Međbosuću nalazi se i u novinskim izvješćima o Austrijsko – turskom ratu (trajao od 1787.- 1791.) što je objavljeno u Bečkom listu "Das Wienerblattchen" 1789. godine.

Izvješće grofa Carla Caraffe iz godine 1702. o ustroju Slavonsko - Srijemske Vojne granice i razgraničenja s Provincijalom sadrži u sebi i nekoliko bilješki o pojedinim mjestima uz rijeku Savu koja svojim položajem pripadaju Međbosuću. Prije svega, izvješće se odnosi na vojna pitanja te tako u istome stoji da u Moroviću, Rači, Brčkom (zanimljivo, držim da to nije mjesto Brčko u Bosni, već izvjesna lokacija kod sela Gunje) i Županje Blatu treba postaviti tj. rasporediti po 50 konjanika i 100 pješaka za obranu granice na Savi.

Već ranije između 1698. i 1701. u izvješću grofa Caraffe i jednog izaslanstva imenovanog od samog Cara Leopolda 1700. godine, a koje nije uspjelo oformiti granicu, stoji da su ova sela u Međbosuću određena za Vojnu granicu: Gradište, Vinkovci, Privlaka, Otok, Komletinci, Vrbanja, Strošinci i Morović.

Isto izvješće sadrži i nekoliko zanimljivih pribilješki o pojedinim selima spomenutog okruženja. Tako stoji: "U mjestu Vinkovci, čije smo stanovništvo pokušali popisati, došlo je do sukoba. Ljudi su se usprotivili popisivanju." Dalje stoji: "I kapetan u Nijemcima, imenom Propiza, naštetio je komori. Odbijao je davati prijevoz (zapregu) (...)"

Na samom kraju poglavlja se također govori o selima Međbosuća te tako stoji: "Nadamo se da vrijeme u slavonskoj zemlji iza Morovica neće pogoršati tako da se može nastaviti s mjerenjem.

Dva sela, Racza i Rajevo Selo su prava razbojnička gnijezda.

Mjerenja se obavljaju sve do Morovicha (20.000 rali zemlje). Ima dovoljno zemlje u Petrovaradinskom generalatu sve do Titela."

Novi podatci o većini mjesta Međbosuća nalaze se u istom izvješću (samo objavljeni na drugom mjestu), ali predstavljeni kao brojčani pokazatelji o mjestu. Popis sadrži podatke o broju stanovnika (tj. vojnika), broju kuća, količini zemljišta (obradivog i neobradivog), livadama i poplavnim poljima te poneki puta i s nekim neobičnim podatkom o mjestu. Sela su popisivala dva popisivača čiji se popisi u

mного čemu razlikuju, a svrstani su u dio popisa nazvanog "Okružje i vojna postaja 134

133 - 143 VDG JAHRBUCH 2007

/Ive Mažuran : Izvještaji Caraffine komisije o uredjenju Slavonije i Srijema nakon Osmanske vladavine 1698. i 1702. godine. Osijek, 1989.

Babina Greda". Zanimljivost u različitosti popisa je ta što se upravo jedan i drugi nadopunjavaju i daju nam cjelovitije podatke. Prvi popis sačinjen od Matije Fillera sadrži u sebi broj kuća u selu i podatke o zemljištu (ukupno jutara, zatim količinu obradivog i poplavnog zemljišta), tu su popisana sela Babina Greda (koja nije u Međbosuču), Županja Blato, Gradište, Otok, Komletinci, Nijemci i Morović. Drugi popis napravio je Matija Fleisser uz pomoć Blaža Bunstara te isti sadrži popise vojnih obveznika (pješaka) i podatke o zemljištu. Sela iz Međbosuča koja se u drugom popisu spominju su Cerna, Rajevo Selo, Podgajci, Drenovci, Gunja, Račinovci, Jamena, Strošinci, Štitar (staro selo u blizini Jamine), Opojevci, Rača i Bosut. Vidljivo je da nekih sela nema u popisu (nije jasno zbog čega).

Najveće selo od ovdje spomenutih, tada 1702. godine, bili su Nijemci s 80 kuća, dok su najmanje selo Strošinci s 5 kuća.²

Pregledavajući originalni drugi popis uočio sam (autor posjeduje kopiju iz Beča) nekoliko stvari koje se ne nalaze u objavljenoj verziji rukopisa tj. izostavljene su ili skraćenoj verziji prenesene.³

Prvo mi do sada poznato spominjanje pojedinih osoba imenom i prezimenom iz post-turskog vremena (izuzev u crkvenim maticama i rijetkim dokumentima iz pojedinih župa) u Međbosuču (nažalost samo za četiri sela – mjesta) nalazi se u radu s naslovom "Povijest naselja u Posavini godine 1718.-1739." od Gustava Bodenštajna i potiče iz 1725. godine. Tu su popisani graničari iz Štitara (koji ne pripada Međbosuču), Županje u kojoj je popisano 17 kućegazda (graničara), zatim Gunje također sa 17 kućedomačina i Rajeva sela gdje je popisano 25 osoba od kojih su i tri žene. Svi su oni popisani zato što su radili zemlju na bosanskoj strani. Potom slijedi praznina sve do mjesta i tvrđave Rača gdje su popisana 22 graničara, od kojih su većina Srbi - pravoslavci. Za sve popisane stoji da su graničari tj. "Granitzer", izuzev za šest osoba iz Gunje koje su upisane kao "Uszkoken khomen in April Anno 1725." (što bi značilo da su te obitelji Uskočkog podrijetla ili ako ne onda da su uskočile tj. ušle u obrađivanje zemlje s onu stranu Save godine 1725.). Mnoga od prezimena pažljivim iščitavanjem otkrivaju nam odakle pojedinci ili porodice dolaze tj. vuku porijeklo osobe – kućegazde – graničari, zatim kakav status imaju u graničarskim jedinicama. Niz prezimena upućuje svojim značenjem da njihovi nosioci nisu porijeklom iz Bosne (kao što je općenito uvriježeno mišljenje da je prostor ispod Save sa slavonsko - srijemske strane naseljen Šokačkim stanovništvom iz Bosne, što je ustvari za dio stanovništva i istina) već da su starosjedioci ili s nekih drugih prostora Hrvatske i šire. Takav slučaj je pogotovo u Rajevom Selu i Rači (mjesta su vojne postaje, trgovačka i skelska mjesta tj. brodovi za prijelaz preko Save), dok se za popisane Županjce i dijelom Gunjance po njihovim prezimenima može ustvrditi da je dobar dio njih došao iz Bosne , te nose istovjetna prezimena kao i Šokačko stanovništvo u Bosanskoj Posavini.⁴

135

VDG JAHRBUCH 2007 133 - 143

²Isti , Osnivanje Vojne Granice u Slavoniji 1702. godine . Osijek, 2005.

³Finanz u. Hofkammerarchiv, Wien, Anhang vermischte ungarische Gegenstände, Konskriptionen, Fesz.47 C.

⁴Gustav Bodenstern: Povijest naselja u Posavini god. 1718.-1739., Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. Sarajevo, 1907. godine.

Wilhem von Taube u svom troknjižju naslovom "Opis Slavonije i Srijema" na nekoliko mjesta piše i o Međbosuču. Tako u prvoj knjizi (koja se sastoji od 70 dužih ili kraćih poglavlja u kojima isti do 45 poglavlja govori općenito o zemlji, dok se ostalih 25 odnosi na stanovništvo, a od toga je 15 poglavlja posvećeno pravoslavnom življu i Crkvi) niti jednom prilikom ne spominje izričito taj kraj, dok nekoliko puta govori o Srijemu, te bih ovdje naveo samo jedno zanimljivo zapažanje pisca koji kaže: "Pod turskim jarmom Iliri su zadivljali; primili su poroke svojih gospodara, a ne i njihove vrline. Oni koji žive u Srijemu još su najbolji od svih. Može se reći da su prema Hrvatima i Dalmatincima oni anđeli. Svi Iliri u austrijskim i turskim zemljama veoma su prepredeni i umiju da se pretvaraju, seljaci nisu onako glupi i prosti, nisu onakvi mamlazi kao u drugim zemljama."

Druga knjiga je ujedno i najmanja te sadrži samo 37 poglavlja u kojima pisac

govori o društvenom i političkom životu u Slavoniji i Srijemu. Od toga ponovno veliku pažnju pridaje "Ilirima nesjedinjenim" tj. Srbima, te iznosi i niz netočnih povijesnih podataka o narodu u dvama pokrajinama, tako da se dobiva dojam da pisac to namjerno radi.

Treća, ujedno i najobimnija knjiga posvećena je opisima Paorije ili triju Slavonskih Županija te Vojvodstva Srijema i u njima mjesta, mikro i makro toponima, zatim Vojne granice s njezine tri pukovnije i vojnim naseljima i tvrđavama. (Pošto je prostor Međbosuča tada pripadao Vojnoj granici u tom dijelu je i opisan). U samoj "Prethodnoj napomeni" von Taube opisujući šire područje Slavonije i Srijema definira (nesvjesno) Međbosuču ovim riječima: "Jaki brzac koji teče između Slavonije i Srijema i najzad se ulijeva u Savu, naviše prema svom izvoru zove se Biđ, a nablizje prema svome ušću Bosut." Poslije opisa Virovitičke, Požeške i Srijemske županije, slijedi uopćeni opis triju Graničarskih "regimenti". Pisac počinje s Petrovaradinskom pukovnijom (čiji je opis i najduži), zatim Brodskom i završava ujedno svoju knjigu s Gradiškom pukovnijom. (Posljednje dvije pukovnije zastupljene su svaka sa po jednom karticom teksta). Pri opisu regimente kaže: "Prema istoku, oblast je šumovita, močvarna i neplodna (što bi se moglo zasigurno odnositi na Spačvanske šume tj. prostor Međbosuča). Od mjesta u Međbosuču autor u nekoliko rečenica piše o Rači za koju kaže da je malo utvrđenje, zatim Morović koji je utvrđeni grad na Bosutu i nešto više prostora posvećuje Vinkovcima koji su vojno mjesto gdje je smješten "štab Brodske regimente", a zatim i "redovno sedište 3 brigadira sve 3 regimente". Isto je glavno za čitavu oblast te je smješteno "u šumovitoj močvarnoj okolini". Pročitavši pažljivo sve tri tzv. knjige od von Taubea ne mogu se oteti dojmu da je isti gospodin nakon nekog vremena provedenog na putu ostatak proveo u kakovom Srijemskom manastiru slušajući priče kaluđera i ispijajući dobro vino.⁵

Sljedeće djelo koje nam zaista daje skoro potpuni uvid (nedostaju podatci o žiteljima i brojnosti istih, zatim i veličini mjesta koja se može utvrditi strpljivim i ponnim promatranjem ucrtanog mjesta) u prostor Međbosuča je opisno i

136

133 - 143 VDG JAHRBUCH 2007

⁵Fridrih Vilhem fon Taube : Opis Slavonije i Srijema .Zbornik Matice Srpske za književnost i jezik, knjiga 4. i 5.(1956. – 1957.), Novi Sad , 1958. godine.

kartografsko upriličenje Brodske i Petrovaradinske pukovnije što je izrađeno 1780. godine u sklopu velikog projekta Dvorskog ratnog vijeća u Beču (koji je trajao od 1749. do 1854. godine) o kartiranju tj. izradi specijalnih karata svih krunskih zemalja Austrijskog Carstva. Zemljovidni se nazivaju "Jozefinski i Francjozefinski" koje je za područje Slavonske vojne granice (kao i čitave Hrvatske) izradila brojna ekipa stručnjaka na čelu s pukovnikom Jeneyem. Prostor Međbosuča nalazio se tada podijeljen između Brodske i Petrovaradinske pukovnije koje su bile međusobno povezane i naslonjene jedna na drugu. Područje oko Županje, Vinkovaca i Nijemaca pripadalo je Brodskoj pukovniji dok je područje oko sela Drenovaca, Morovića i Rače pripadalo Petrovaradinskoj pukovniji. Kompletni zemljovidni dviju pukovnija i opisi istih izišli su kao dio projekta Hrvatskog Instituta za povijest u Zagrebu pod nazivom "Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća". Brodska pukovnija je izišla kao knjiga br. 2 a potom i Petrovaradinska pukovnija pod brojem 3. Brodska pukovnija počinje od sekcije br. 11 gdje se još nalazi i dio Gradiške pukovnije (do toga broja je obuhvaćena Gradiška pukovnija), a završava uključivo sa sekcijom broj 24. i 25., zapravo sekcijom 28. koje uključuju i dio Petrovaradinske pukovnije. Tadašnje kompanije (satnije) s prostora Međbosuča u Brodskoj pukovniji su Vinkovci (ujedno stožer Pukovnije i brigadni stožer), Cerna, Bošnjaci (kasnije Županja), Komletinci i Nijemci ili Nimci (koji kasnije postaju zapovjedno mjesto).

Opisana i kartirana mjesta u sastavu tih satnija bila su Vinkovci, Nijemci, Novo Selo, Podgrađe, Otok, Privlaka, Komletinci, Županja, Bošnjaci, Podgajci, Rajevo Selo, Andrijaševci, Rokovci, Cerna i Gradište.

Knjiga br. 3 sadrži građu o Petrovaradinskoj pukovniji koja je opisno i zemljopisno podijeljena u 24 sekcije koje počinju od broja 24 (gdje sekcije 24. i 25. uključuju i dio Brodske pukovnije) i završavaju s brojem 48 (gdje je već od broja 45 u svaku iduću sekciju uključen i dio Šajkaškog bataljuna. Ovdje je zanimljivo napomenuti da u ovoj zbirci nedostaje sekcija 31. tj. dok opis sekcije postoji. Satnije

ili zapovjedništva satnija nalazila su se u ovim međbosutskim mjestima: Drenovci, Morović zatim Adaševci koji nisu pripadali u Međbosuće ali su bili zapovjedno mjesto za neka sela tog područja. Sa tog dijela međbosuća opisana su i kartirana ova mjesta: Vrbanja, Soljani, Strošinci, Jamina, Drenovci, Račinovci, Đurići, Gunja, Morović, Lipovac, Apševci, Batrovci, Bosut i Rača. Svako od spomenutih mjesta unešeno je na kartu zajedno sa svojim okruženjem tj. šumama, njivama, barama i svim ostalim topografskim značajkama (mostovi, vodenice, gati, crkve, stare građevine i kordonskim čardacima koji su bili u blizini na rijeci Savi). Mjesta i njihov okoliš opisan je strogo vojničkom točnošću i zahtjevnosću te se u istima nalazi vrijedna građa za današnje vrijeme. Pomnim proučavanjem karata i opisa mjesta amateri i profesionalni povjesničari dobiti će uvid u jedno potpuno drugo zemljopisno okruženje od današnjeg stanja na tom prostoru. 6

137

VDG JAHRBUCH 2007 133 - 143

6Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća .Brodska pukovnija. Isto, Petrovaradinska pukovnija. Knjiga br 3, Hrvatski Institut za povijest. Zagreb, 2000. godine.

Godine 1786. Franz Stefan Engel kao činovnik Slavonske Ratne Kancelarije tj. Slavonske Generalne komande, u zvanju Feldkriegskonzipist-a u mjestu Sibirju u Erdelju (danas Rumunjska) dovršava svoj rukopis (na njemačkom) naslovljen s "Opis Slavonije i Srijema". Engelov rukopis koji se nalazi u Ratnom arhivu u Beču (a sastoji se iz dva dijela, tj. opisa civilne Slavonije i Vojne granice) je godine 1971. tiskala Matica Srpska u svojim izdanjima (nažalost, ova vrijedna etnološko – povijesna građa je do sada također dostupna samo na ćirilichnom pismu). U opisu tri Slavonsko – Srijemske pukovnije autor je zaista temeljito prikazao stanje u istima sa svim onodobnim za vojsku važećim podacima, pa tako i na prostoru Međbosuća (koje je još bilo podijeljeno između dviju pukovnija, sve do 1808. kada je veći dio s Cvelferijom priključen Brodskoj pukovnji). Engel u svom opisu najprije daje povijesni pregled nastanka Vojne granice, sa svim promjenama i uredbama, od kojih je zadnja bila 1785. godine (tj. podjela na kantone ili okruge) te u skladu s tim promjenama u daljnjem tekstu i opisuje pukovnije, kantone i pripadajuća im mjesta. Najprije slijedi opis Petrovaradinske pukovnije i njena dva kantona. Prvom kantonu, prvom pohodnom bataljonu, prvom divizionu i prvoj polovici divizona čije se sjedište nalazilo u Drenovcima pripadalo je šest naselja koja su i opisana. Opis počinje s Gunjom, potom slijede Đurići, Račinovci, Soljani, Vrbanja i Drenovci. Opis mjesta je prilično štur izuzev zapovjednog i autor zapravo nabraja što ima u svakom selu od značajnijih objekata te od čega su isti građeni, zatim koliko svako selo ima kuća i kakve su te kako selo izgleda. U Drenovcima gdje je stolovao kapetan (zapovjednom mjestu) bilo je više vojnih objekata zatim narodna škola te je još u selu Gunji postojao "oficirski kvartir" zbog blizine granice, dok je u selu Račinovcima postojala "Trivijalna" njemačka škola. Sva su mjesta imala crkvu (drvenu) i kapelu na groblju, dok su župne kuće postojale samo u župama Drenovci i Račinovci. Sva su sela bila "pod konac" i ležala između močvara i šuma te brojila od 24 (Đurići) do 98 kuća (Drenovci). Ako je u okolici postojao kakav stari grad, vojna utvrda iz prošlosti ili ruševina crkve i samostana autor je i to pribilježio. Tako kada je opisivao Soljane piše da u okolici postoje "dvije stare razvaline".

Dalje slijedi opis mjesta u sastavu navedenog pohodnog bataljona i divizona, ali drugog poludivizona. Sjedište kapetana (satnika) poludivizona nalazilo se u Moroviću. Pod zapovjedništvom Morovićkog poludivizona nalazilo se devet mjesta, od toga s prostora Međbosuća Morović (kao zapovjedno mjesto), Jamena, Strošinci, Batrovci, Lipovac, Apševci i Podgrađe. Opis sela je istovjetan prošlom, tako da pisac nabraja značajne objekte i ustanove u mjestima, gdje kaže da svako od sela ima katoličku crkvu, zatim u Jameni, Moroviću i Batrovcima postoji i "Ilirska" crkva (Srpska pravoslavna), župni stan (Parokija) postoji u Moroviću (isti je bio župa za okolna sela), u Jameni je postojala "Ilirska" škola, dok se u Moroviću nalazila "Narodna škola" .

Stanovi (kvartiri) za oficire nalazili su se u zapovjednom mjestu Moroviću, Lipovcu i Jameni koja je u blizini rijeke Save. Najveće selo je Jamena sa 134 kuće "pod konac podignute, od čatme građene", a najmanji su Apševci s 21 kućom. Ovdje je zanimljivo da autor više ne spominje močvarno tlo već ravnice, šume i vodotoke (Studva, Spačva, Bosut, na istima postoje skele za prijevoz u Lipovcu i Moroviću)

138

na kojima "leže" neka mjesta, zatim nabraja veliki broj starih utvrda, dvoraca, šančeva i crkvi i to u Moroviću dvorac tj. tvrđava i stara crkva, u Jameni vojna "humka" ili šanac za obranu, u Lipovcu navodi dvije crkve, "Lučicu" i crkvu na "Dragovcima" pod Spačvom, zatim u selima koja su s onu stranu Bosuta (Ilinci, Mala Vašica), još dvije razvaline ili gradine. Niti ovdje se ne govori o pučanstvu tj. graničarima, ali je vidljivo da u pojedinim selima ima i jedan broj pravoslavnog življa (što se vidi po njihovim crkvama, a u Jameni i školi) .

Nastavljajući dalje s opisom mjesta u prvom kantonu Petrovaradinske pukovnije, autor obrađuje još uvijek pohodni bataljon prvi, ali divizion drugi i njemu pripadajući prvi poludivizion, čije se sjedište (zapovjedno mjesto nalazilo u Adaševcima. Poludivizion se sastojao od pet mjesta od kojih su dva s prostora Međbosuća i to Rača koja je brojila " 56 pod konac podignutih graničarskih kuća od čatme", zajedno s tvrđavom Rača na obali Save, zatim selo Bosut, na samoj obali rijeke Bosut, gdje je postojala i skela za prijevoz, te je kao zanimljivost zabilježeno da je " Sokak " u selu do određene visine nasut sa ciglom.⁷

Opisujući Brodsku pukovnicu i njezin prvi kanton, prvi pohodni bataljon, prvi divizion i prvi polu –divizion koji se sastojao od osam mjesta, F.S. Engel počinje s opisom mjesta oko zapovijedništva (štaba) pukovnije u Vinkovcima , kome je pripadalo i nekoliko sela s prostora Međbosuća ; Privlaka , Vinkovci, (koje je autor veoma detaljno i podrobno opisao, a isti su imali 168 graničarskih kuća i 136 građanskih stanova ,s nizom vojnih , crkvenih i školskih zgrada), Andrijaševci i Rokovci. U dosadašnjim opisima pojedinih mjesta autor nije nigdje zabilježio da u kojem od njih postojala " suvača " dok je to ovdije slučaj u Privlaci i Rokovcima, gdje također postoje i "kvartiri za oficire", dok još za Rokovce bilježi da na udaljenosti od pola sata hoda postoji" od dobre građe zidana crkva u staro doba je bila ženski manastir " .

Drugi polu - divizion čije se sjedište nalazilo u Komletincima (kasnije u Nijemcima) sastojao od sedam mjesta, od toga su; Komletinci, Nijemci, Otok i Novo Selo pripadali u Međbosuće. Tako izuzev ustaljenih opisa o svakom mjestu i što se u istom nalazi, ovdje autor navodi da u Komletincima ima most što vodi preko Bosuta u dužini od 57 hvati (oko 112 metara) te isto takav i u Nijemcima . Za Nijemce kaže da imaju župsku crkvu koja je opasana "šamcom" zatim postoje "kvartiri oficirski i podoficirski, župnikova kuća, narodna škola, seoska stražara, i konjušnica od pletera za pastuve šupa za egzicir " , što također ima i u selu Otoku, koje je ujedno ovdije i najveće sa 151 kućom, dok Novo Selo ima svega 25 kuća s pripadajućim vojnim objektima (stan i stražara) te katoličku kapelu.

Puštajući se opisom mjesta prema rijeci Savi autor bilježi mjesta još uvijek prvog pohodnog bataljuna ali drugog divizionu i drugog pol – divizionu , čije se sjedište nalazilo u Cerni (u prvom polu-divizionu od međbosutskih mjesta nije bilo niti jedno) koji se sastojao od pet mjesta a od toga i dva najveća (Cerna s 120 i

139

⁷Franc Štefan Engel : Opis kraljevine Slavonije i vojvodstva Srijema. Zbornik Matice srpske za književnost i jezik, knjiga XIX, sv. III.,Novi Sad , 1971. godine.

Gradište s 105 kuća) iz Međbosuća , dok su ostala tri mjesta "ležala" na rječici Biđu. Pisac za Cernu kaže da ima dva "kvartira" za oficire i jedan za podoficire, zatim župnu kuću, školu i crkvu od dobre građe (cigle), zatim konjušnicu za pastuhe, šupu za "egzicir" (vježbu) i stražaru. Naselje se ustvari sastoji od dva sela, od kojih je jedno s 48 kuća na rječici Biđ, a drugo s 57 kuća na Bosutu. Za crkvu kaže da se nalazi na uzvišenom mjestu koje je razdvojeno rovom a opkoljeno vodom, gdje ima mnoštvo kamenja iz davnih vremena. Selo Gradište je opisano kao i sva dotadašnja veća mjesta sa svim onim što se u to vrijeme nalazilo i u većini istih sela. Od starina u okolici mjesta autor navodi da naselje ispred sebe ima dva brežuljka na kojima su vinogradi, a nedaleko od toga na rječici Breznici "vidi se gomila kamenja" ,možda iz davnih vremena od nekog dvorca.

Drugi od svih polu – divizionu (satnija) koji je u svom sastavu imao samo mjesta iz Međbosuća (ujedno je bio i najbliži rijeci Savi tj. granici s Turskom Bosnom) bio je, drugi polu –divizion, trećeg divizionu, prvog pohodnog bataljona sa zapovijedništvom u Bošnjacima (kasnije Županji), koji se sastojao od četiri mjesta (sela), i to; Bošnjaci, Županja, Podgajci i Rajevo Selo. Autor navodi da u Bošnjacima

postoji "oficirski kvartir od dobre građe, filijalna crkva i dve kapele, i svratište za oficire". (zanimljiva je bilješka o svratištu, do tada nije zabilježeno niti u jednom mjestu). "Sokaci" su kao i svugdje uređeni pod konac. Opis Županje se donekle razlikuje od svih dosadašnjih (a to zahvaljujući položaju na samoj rijeci Savi) gdje autor osim svih vojnih, crkvenih (mjesto je župa) i školskih ustanova nabraja i opisuje još neke koje su bile potrebne i nalazile se u takovom pograničnom većem mjestu. Tako se navodi da u mjestu postoji "ured za naplatu tridesetka" (tridesetnica) zatim solara i skela " za prevoz u Tursku". U opisu Podgajaca i Rajevog Sela postoji izuzev uobičajenih objekata i stvari koje autor navodi za manja mjesta i nekoliko zanimljivosti . Tako za Podgajce (i jedino za njih) kaže " izloženo izlivanju voda " , dok u Rajevom Selu " sokaci nisu pod konac " (što je i jedini slučaj) te na Savi postoji skela za prijevoz . S ovim polu-divizionom Brodske pukovnije završavaju i opisi Međbosutskih sela, gdje bi se pažljivim iščitavanjem samo šturo navedenih podataka moglo napraviti obimnije istraživačko i studijsko djelo, ne ulazeći u govor starosjedilaca Šokaca i Pravoslavnog življa te u etno – baštinu i tradiciju (od čega su najzanimljiviji običaji, pjevanje i oblačenje tj. nošnja naroda).⁸ Opism Šajkaškog bataljuna autor završava glavninu svog djela te se u nastavku posvećuje zemljopisnim značajkama u svakoj od pukovnija. Tako govoreći o zemljištu u Petrovaradinskoj pukovniji navodi "Petrovaradinski puk snabdjeven je najljepšim i najplodnijim poljima, od kojih su ona na obali Save i Bosuta češće plavljena svake godine i izložena poplavi, a prvenstveno Drenovački i Morovički poludivizion (....)" .

Izlijevanje Save i Bosuta, vode s planina, otopljeni snijeg i jaka dugotrajna kiša, uzrokuju poplave. Bosut koji otječe iznad Županje u Brodskoj pukovniji zagrađen je velikim nasipom što su ga graničari besplatno podigli duž rijeke, godine 1751. na 140

133 - 143 VDG JAHRBUCH 2007

⁸Isto

četdeset sedam tisuća hvati, od sela Ruščicedo čardaka Topole i Iljmana u visini 1 i pol hvata (.....).

Spačva i Studva su potoci koji u ljeto otječu veoma sporo, nastaju izlijevanjem ritova. Prvi se kod Lipovca, a drugi kod Morovića spaja s Bosutom. Dalje autor spominje naredbu Generalne komande od "prvog veljače 1786." da se vodenice zatvore zbog zaustavljanja vodotoka na kojima leže te da se "umjesto njih svuda odredade suvače". Pišući dalje o zemljištu i klasifikaciji istoga, autor bilježi da dvadeset naselja spada u posljednju klasu (zahvaljujući nizama, barama, potocima, rječicama i poplavama Save) i to od reda sve naselja iz Međbosuća, gdje se javlja i oskudica zemljišta, te u proljeće "ono malo oranica" bude pod vodom. Svojom pedantnošću, opširnošću i točnošću Engel u sljedećim poglavljima piše između ostalog o Vojnim komunitetima i tvrđavama vojnim u Slavoniji i Srijemu. Jedan od komuniteta (mjesto pod vojnom upravom ali s posebnim režimom oslobođeno zbog trgovačkog i industrijskog razvoja, niza vojnih odredbi) su i Vinkovci kao zapovjedno mjesto Brodske Pukovnije u kojemu "nalazi se 100 trgovaca i zanatlija, ostalih 16 i 45 ratara koji se prehranjuju pomoću zemljoradnje". O tvrđavi Rača autor iznosi vojno – strateške značajke, naglašavajući da je izgrađena nova tvrđava.⁹

Sljedeća saznanja (veoma štura, ali u ovom slučaju nezaobilazna) donosi nam sam Car Austrijski - Josip II, od godine 1768. sa svoga putovanja Petrovaradinskom i Brodskom pukovnijom. (Ista je s izvornika tj. carevog dnevnika u kraćem obliku objavio u "Viencu" Ferdo Šišić, a koju ćemo nadopuniti iz kronologije događanja samostana u Šaregradu). Car je iz Beča krenuo u obilazak jugoistočne Ugarske i Slavonije 17. travnja (aprila) 1768. godine da bi dana 19. svibnja (maja) stigao u Petrovaradin u Srijemu (ili kako Šišić piše stupio na Hrvatsko tlo). Car je prije svega (kao i prijašnja putovanja) poduzeo iz vojničkih razloga i u svrhu upoznavanja stvarnog stanja na terenu tj. u vojsci i samom carstvu. Nakon vojne inspekcije u Petrovaradinu car se uputio u Karlovce, zatim raznim selima (gdje navodi da su uređenija nego u Ugarskoj) sve do Zemuna (gdje se prilikom vožnje čamcem koji je udario u nekakav panj umalo nije pri prevrtanju utopio) iz kojeg nastavlja u Kupinovo. Dana 26. svibnja stigao je Car u Raču, te uz to stoji zabilježeno "Okolo mu je zapelo za krasnu šumu, ali žali što je odviše sijeku

(.....) ". Isti dan je Car obišao neka bliža mjesta, gdje je prilikom tog posjeta zabilježeno: "Sela kojima je prošao veoma mu se sviđaju, samo je narod jako zaostao u uljudbi ".

Sutra dan je Car "pregledao tvrđavu račansku, ali je nađe u vrlo rđavom stanju (.....)". Istog dana, 27. svibnja car je krenuo dalje "te stiže na konak u Vinkovce". Sutradan ujutro Car je iz Vinkovaca produžio za Brod , te je s tim napustio područje Međbosuća .¹⁰

141

VDG JAHRBUCH 2007 133 - 143

⁹Isto

¹⁰Ferdo Šišić : Putovanje cara Josipa II., po Slavoniji godine 1768., Vienac , br. 46. Zagreb?

Daljnja saznanja o boravku Cara Josipa II. u Srijemu i Slavoniji (i Međbosuću) dobivamo iz Ljetopisa samostana Šarengradskog od godine 1683. – 1853., što je objavljen u Šaregradu 2002. godine. U ljetopisu samostana čitavo jedno poglavlje je posvećeno tome, a naslovljeno je s "Posjeta Josipa Drugog"). Za isti posjet piše da se nije tako nešto dogodilo od vremena cara Proba, te da je Car došao "oko tri sata poslije podne iz Zemuna preko Rače do Nijemaca, vojnog sela sa svojom plemićkom pratnjom (.....) Car se zadržao jedan sat u Šaregradu, gdje je promijenio konje i nastavio dalje prema Vinkovcima.¹¹ (Ovdje je zanimljivo da se spominje i carev prolaz kroz Nijemce, a slijedom toga zasigurno je morao proći i kroz Morović.) O boravku cara Josipa II. u Vinkovcima doznajemo nešto više iz spomenice vinkovačke gimnazije koja je vođena od postanka iste, ali u autografu se nalaze i opisi događanja vezani za Vinkovce, Brodsku i Petrovaradinsku pukovnicu od 1739. godine pa sve do 1775., kada se počinje s događanjima vezanim uz samu gimnaziju i oko nje. Spomenica ili uspomenica je prevedena na hrvatski te tiskana kao "Povijest vinkovačke gimnazije" 2002. godine. Opis posjeta i događanja isti nalazi se na stranicama 16. i 17. u poglavlju naslovljenom sa "Četvrta epoha", gdje postoji nekoliko zanimljivosti koje ćemo navesti. Autor rukopisa spomenice navodi da je koncem svibnja 1768. grofu Donhoffu bilo naređeno da "njegovu veličanstvo" dočeka s određenim postrojbama u Rači. Časnike i dočasnike za bojnu "fusilira" i "satniju grenadira" je odabrao grof sam (kao zapovjednik Brodske pukovnije) dok su satnije odabrale najspretnije i najuglednije graničare. Prilikom carskog posjeta obavljena je vojna parada i prikazana spretnost vojnika kojima je zapovijedao osobno pukovnik Donhoff. Služenje jela caru i njegovoj pratnji po zapovijedi vršili su dočasnici (njih šest) u sva tri mjesta careva zadržavanja. (Zanimljivo bi bilo pronaći negdje opise carevog boravka ili prolaska kroz Nijemce i Morović ili sam carev osvrt na taj dio puta i saznati nešto o utiscima običnih graničara te časnika i dočasnika).¹²

Još jedno izvješće (ali sada novinsko) o pojedinim mjestima u Srijemu, a samim tim i Međbosuću dolazi nam s kraja 18. stoljeća i to iz vremena Austro –Turskog rata od 1788. –1791. Isto se nalazi u listu "Das Wienerblättchen" za mjesec travanj 1789., godine , od broja 1-27 tj. od 1 do uključivo 29. travnja.

Tada je dio vojnih operacija proveden i na prostoru Srijema gdje je jedno vrijeme boravio i sam Car Josip II. nadgledajući ratne aktivnosti. Austrija je u rat protiv Turaka (koji i nije bio naročito uspješan krenula kao saveznica Carske Rusije, gdje je tijekom rata s područja Slavonsko- Banatske granice poginulo i umrlo 24.000 graničara, dok su razne epidemije odnijele još 30.000 života). Početne vojne operacije neuspješno je vodio maršal Lascy kojega je zamijenio maršal Laudon, kada je tijekom ratnih operacija na frontama krenuo na bolje (Lička granica, Dalmacija, Vojvodina). Tijekom navedenog vremena (mjesec dana) objavljena su 42 novinska izvješća o pripremama za rat i ratnim operacijama sa svih bojišnica i potencijalnih bojišnica uz Bosansku granicu. Tako s područja Slavonije i Srijema

142

133 - 143 VDG JAHRBUCH 2007

¹¹ Ljetopis franjevačkog samostana u Šaregradu (1683 –1853), Šaregrad , 2002.,godine .

¹² Povijest Vinkovačke gimnazije . Osijek,2002.godine .

postoji 21 izvješće (po čemu se vidi da su pripreme za rat i ratne operacije ovdje zbog blizine Turske Srbije i Bosne bile značajne i u žiži interesiranja kako samog Cara, tako i onodobnih vojnih izvještaca koji su olako iznosili u javnost važne vojne podatke) od čega na Srijem otpada 10 izvješća. Pojedina izvješća se odnose na uopćene ratne prilike i vladajuću psihozu te pripreme za rat, izuzev nekoliko koja

govore o događanjima u pojedinim mjestima. Tako se spominju događanja vezana uz Zemun 5 puta, Mitrovicu, Lačarak i Raču koja je nasuprot rijeci Drini a na utoku Bosuta u Savu. Samo izvješće je zanimljivo jer opisuje predostrožnosti Vojnograničarskog stožera (Slavonsko–petrovaradinskog) smještemog u Mitrovici, protiv mogućeg upada Turaka, razlivenom Savom i Bosutom u Srijem, te su stoga postavljeni topovi na uzvišene obale Bosutske. Dalje se piše o tome kako prispjelo ljudstvo koje je "stacionirano" u susjednim selima vježba "pucanje na nišan" prije zaposjedanja područja oko Šabca. Iščitavajući sva navedena izvješća koja se tiču Srijema može se dobiti slika ratnih priprema i samih početaka operacija.¹³ Mogao bih zaključiti: svaki od ovih opisa daje jednu ili više sličica koje stvaraju mozaik što predstavlja 18. stoljeće i život u tom vremenu u Međbosuču prikazan većinom s vojne strane. Izostaje prikaz življenja vojno - graničarskog puka i njegovih društvenih aktivnosti. Ukratko rečeno, usporediti današnje stanje s onim vremenima gotovo je nemoguće, iako ima dosta dodirnih točaka. Ne mogu se oti dojmju da bi trebalo usporediti ove opise (ali ih i detaljno proučiti) s još nekolicinom crkvenih i nekih iz civilnog "paorskog" dijela Srijema i Slavonije s Reljkovićevim "Satirom" (prvim izdanjem, dok je drugo nadopunjeno) te pokušati vidjeti što to isti opisuje i koga, tj. koji dio Slavonije i kojeg naroda. Satir kapetana Reljkovića (ili Relkovića) je izašao 1762., a opisuje stanje od nekoliko godina ranije (te je i tada imao svoje kritičare, kao Katančića). Samo jedno desetljeće kasnije, sam Car Josip II. u svojem opisu puta po Srijemu piše za sela kojima je prolazio "da su urednija i bolja od onih što ih je vidio u Ugarskoj", dok za sela oko tvrđave Rača (Međbosuće) stoji " Sela kojima je prošao veoma mu se sviđaju", da ne navodim crkvene vizitacije ovih krajeva iz 1760- tih godina, a poglavito opise Piller-a i Mitterpacher-a iz 1782., godine koji drastični odstupaju od Reljkovića (ovdje se ne bih upuštao u iznošenje svojih mišljenja, teorija i zaključaka o Reljkovićevom prvom i drugom izdanju "Satira" ali ću to učiniti na nekom od idućih skupova, pošto je djelo nastalo u njemačkim zemljama gdje je i tiskano). Od svih ovdje predstavljenih opisa jedino von Taube djeluje na nekim mjestima nepouzdan, pretjerujuće ili podcjenjujuće.¹⁴

VDG JAHRBUCH 2007 133 - 143

¹³ Ante Brić : Slavonska Vojna krajina kao poporište vojnih događanja 1787 – 91. u izvještajima Bečke štampe onog vremena. Godišnjak ogranka Matice Hrvatske Vinkovci , br.6., Vinkovci ,1968. godine .

¹⁴ Zapažanje autora

dr. sc. Ivan PEDERIN

Zadar